

CO ODVÁL

MILOŠ BONDY

DÝM

ANEB JAK JSEM

PŘEŽIL

HOLOKAUST

Miloš Bondy
Co odvál dým aneb Jak jsem přežil holokaust

PROSTOR

CO ODVÁL
MILOŠ BONDY
DÝM
ANEB JAK JSEM
PŘEŽIL
HOLOKAUST

PROSTOR | PRAHA | 2017

© Miloš Bondy, 2017
© PROSTOR, 2017

ISBN 9788072603459

Knihu finančně podpořila
Nadace Židovské obce v Praze

a

Česko-německý fond budoucnosti

„Co si máme my, křesťané, počít s tímto zavrženým, prokletým národem Židů? (...) Chci vám dát dobrou radu. Zaprvé, aby jejich synagogy aneb školy byly podpáleny. (...)

Za další, aby jejich domy byly podobně rozvaleny a zničeny. (...) Zatřetí, aby jim byly odebrány všechny modlitební knihy a talmudisté. (...) Začtvrté, aby jejich rabínům bylo pod pohrůžkou života zakázáno nadále učit (...)

aby jim bylo odejmuto právo se volně pohybovat na ulici (...)

aby jim byla zakázána lichva a aby jim byla odebrána celá jejich hotovost a všechny cennosti ve stříbře a ve zlatě, všechno, co mají, nám (...) ukradli a uloupili lichvou.“

MARTIN LUTHER, *O ŽIDECH A JEJICH LŽÍCH*

„Jest jenom jedno Německo, nikoliv dvě, nikoliv jedno zlé a jiné dobré, a Hitler, se vší svou ohavností, není žádná náhoda: nikdy by nebyl možným bez psychologických podmínek, které je nutno hledati hlouběji než jen v inflaci, v nezaměstnanosti, v kapitalistické spekulaci a v politických intrikách.“

THOMAS MANN, *UTRPENÍ A VELIKOST MISTRŮ*

„Kdesi hluboko v poslední nahodilé antisemitské poznámce či bezděčně rasistickém výroku je zaklet přízrak plynové komory či pogromu.“

SLOVO VÁCLAVA HAVLA K *TEREZÍNSKÉ PAMĚTNÍ KNIZE*,
PRAHA 1995, STR. 7

OBSAH

Úvod // 11

Můj statečný tatínek

Srpen 1942 // 13

Pevnost

Srpen 1942 – leden 1943 // 22

Hrobař // 29

Naše hody // 34

Hodný pan Kauders // 36

Barnabáš // 41

Prodaná nevěsta // 45

Benzin, který nepomohl // 47

Kaluže a reflektory

Únor 1943 // 49

Moje milá maminka // 52

Lorňon tety Anny // 56

Miloši, kde jsi? // 57

Dalli, dalli! // 61

Objetí // 64

Rudoarmějce // 67

Lidské hrozny // 72

Zkušenosti strýce Karla // 76

Jáma // 78

Dny a noci v Březince // 81

Moje podělané spodky // 85

Cesta k životu // 90

Přátelské uvítání // 94

Číslo 99653 // 99

Korespondenční lístek // 102

Tiché lampy // 106

Ševče, drž se svého kopyta! // 109

Silniční válec // 114

Nějakou píseň chci slyšet // 117

Pozdrav z domova // 122

Bordel // 126

Sny // 129

Widi, widi, wam // 132

Moji ohniví arabové	//	138
Holzhof	//	145
Sokol	//	149
Cizinecký legionář	//	152
Chřtánu smrti natruc	//	157
Sandgrube Palitsch	//	161
Můj přítel Jirka Vágo	//	164
Pokusný králík	//	172
Kanada	//	181
Rampa	//	189
Červený gejzír	//	193
Všední dny v Kanadě	//	194
Zkorumpovaní vachmani	//	202
Moje suvenýry	//	205
Stříbrný zvuk dětství	//	210
Konjunktura		
<i>Jaro-léto 1944</i>	//	213
Skladiště	//	216
Pomníky	//	219
Zlatá Praha	//	223
K novým břehům		
<i>Podzim 1944</i>	//	229
Berlín	//	235
Idyla v Sachsenhausenu	//	237
Slunci vstříc		
<i>Zima 1945</i>	//	241
Návštěva u Lipperta	//	243
Co všechno se dá pořídit za zlato	//	250
Švábská polívčička	//	255
Byla to pohádka krásná jen...	//	261
Cesta má dál vede bůhví kam...		
<i>Počátek dubna 1945</i>	//	271
Buchenwald	//	276
A jde se dál!	//	286
Pod ochrannými křídly pana generála	//	295
Kanon v okně	//	303
A good guy from Texas	//	308
Šťastné shledání	//	313
Sbohem navždy	//	322
Všechno spí už, jenom smrt ne...	//	326
Smíchov, vystupovat!	//	329
Doma	//	341
 <i>Slovníček táborového slangu</i>	//	345
<i>Poznámky redakce</i>	//	347
<i>Jmenný rejstřík</i>	//	351

Úvod

Sepsání vzpomínek na nejstrašnější období mého života, kdy byla vyvražděna celá moje rodina a já taky jen o vlásek unikl témuž osudu, má značně dlouhou a spletitou historii. Když jsem se vrátil z posledního z koncentračních táborů, jimiž jsem prošel, bylo mi jednadvacet let. Začal jsem žít obyčejný život.

O svých prožitcích v německých koncentracích jsem zřídka kdy vyprávěl svým kamarádům. Nikdy jsem ani nepomyslel na to, že bych svoje vzpomínky měl sepsat, i když byli tací, kteří si mysleli, že bych to měl udělat, a bylo mezi nimi dokonce i několik „lidí od pera“.

V roce 1968 jsme po okupaci Československa s mojí paní emigrovali do Švýcarska. Ani tehdy mě nenapadlo psát nějaké vzpomínky. Jenže někdy na začátku sedmdesátých let se v Německu čím dál častěji začal, dokonce i v médiích, ozývat názor, že už je načase přestat si neustále sypat popel na hlavu za to, co se událo za Hitlerovy vlády, a udělat za tím tlustou čáru.

Německo, alespoň to tzv. západní, už v té době bylo naprosto demokratickou zemí, ale ta „tlustá čára“ těch několika nespokojenců se mi velice nelíbila. Řekl jsem si, že jako jeden z mála přeživších holokaustu mám právo a snad i povinnost Němcům připomenout, že ta „tlustá čára“ je vzhledem k historické pravdě o německé vině za vyvraždění mnoha milionů lidí, z toho šesti milionů Židů, nejen nepřípustná, ale i trapná.

Tak jsem začal německy psát svoje vzpomínky na Osvětim, jak byla vyvražděna celá moje rodina, čeho se Němci

dopouštěli za Hitlerovy vlády a co si myslím o jejich kolektivní vině. Vzpomínky jsem poslal několika velkým německým nakladatelstvím. Jen jedno z nich mi odpovědělo, že má o vydání zájem, ale že text částečně proškrtá. Nabídl jsem svoji spolupráci, ale ta byla odmítnuta. Nebylo těžké si domyslet, co asi mělo být z textu vypuštěno, proto jsem od vydání upustil. Ostatní nakladatelství vydání mých vzpomínek odmítla s odůvodněním, že mají své ediční plány na několik let dopředu zcela naplněny.

Hlavní a vlastně jediný důvod, proč jsem své vzpomínky psal, totiž jako odpověď na snahu vymazat z povědomí Němců jejich vinu, se tak ukázal být neproveditelný. Jenomže mně přece jenom bylo líto té práce, kterou jsem vynaložil na sepsání německého textu. A tak jsem se rozhodl, že ho přeložím do češtiny. Samozřejmě jsem vynechal všechno, co bylo určeno pouze pro německého čtenáře. Tuto českou verzi jsem pak nabídl v roce 2004 jednak do archivu Židovské obce v Praze a doufal zároveň, že její nakladatelství se ujme jejího vydání. Protože to ale z vážných důvodů nebylo možné, byly alespoň první a poslední kapitola zveřejněny v *Židovské ročence*.

Několik průklepů svých vzpomínek jsem rozdál svým přátelům. Z českých nakladatelství, kterým jsem vzpomínky nabídl, neprojevalo zájem ani jediné. A tak jsem nakonec ztratil i já sám zájem a pustil jsem to celé z hlavy.

Po dlouhých letech, v roce 2016 projevil nakladatelství Prostor, z popudu mé dávné kamarádky, filmové režisérky Olgy Sommerové, zájem moje vzpomínky vydat. Velmi mě to překvapilo. Jí, majiteli nakladatelství panu Aleši Ledererovi, jeho šéfredaktorovi panu Richardu Štenclovi a redaktorce paní Petře Švehlové tedy patří můj srdečný dík a vděčnost za to, že tyto již zcela zapomenuté vzpomínky spatřily světlo světa.

Miloš Bondy, březen 2017

Můj statečný tatínek

Srpen 1942

Tak jsme tu tedy stáli, v té dlouhé frontě před branami pražského veletržního výstaviště, a čekali. Asi tak před týdnem jsme totiž dostali pozvání, abychom se prý zúčastnili transportu do našeho nového působiště, a nám nezbylo než mu vyhovět. Už mnoho měsíců předtím si tatínek s maminkou lámali hlavu, zda a kdy nás, jako už mnoho jiných před námi, tohle neštěstí přece jenom potrefí a kdy tedy budeme muset opustit Prahu a náš milovaný domov. Naše praktická maminka už dávno předem přemítala, jak asi dlouho budeme muset žít jinde a co všechno si budeme muset vzít s sebou, abychom tu dobu, kterou tam budeme muset strávit, přestáli bez větších škod – ovšem pouze pro případ, že by se ta nepříjemnost vůbec stala skutkem.

Co mě se týče, nebral jsem ta přemítání a obavy tatínka a maminky příliš na vědomí, protože jsem jednoduše většinou nebyl doma a rodiče – tatínka už dávno předtím vyhodili z firmy, kde byl zaměstnán – takhle lamentovali obyčejně tehdy, když jsem se někde coudal. Hlavně mě to ale zkrátka nudilo, pořád poslouchat ty nářky. A ačkoliv jsem sám nebyl tak docela bez jistých obav o naši budoucnost, radši jsem se věnoval svým snům, jimiž jsem oplýval a z nichž některé se týkaly Blanky anebo také Věry. Abych tu první z těch dvou oslnil, vyrobil jsem tajně v dílně pana Motyčky, kde jsem se učil brašnářskému řemeslu, brož z kůže, na níž se skvěly iniciály jejího jména. Z kůže! Už to samotné byla samozřejmě blbina. Když jsem tu brož ukazoval otci, abych se přesvědčil, zda ji lze považovat

za povedenou, jenom pokyvoval hlavou a pravil, zřejmě v pochybách o mých řemeslnických schopnostech: „Tvoje starosti na mou hlavu!“

Tak jsem taky zrovna nebyl doma tehdy, když nám český policajt přinesl hektografovaný lístek s policejním razítkem, ono pozvání, v němž jsme byli strohým tónem vyzváni, abychom se toho a toho dne hlásili v bráně číslo tolik a tolik veletržního výstaviště v Praze se zavazadly o váze nejvýše dvaceti kilogramů. Ačkoliv jsme to museli očekávat každým dnem, trefilo to tátu a zvláště maminku jako blesk z čistého nebe. Já jsem sice byl taky více méně šokován, ale hlavně z toho, v jakém pláči jsem zastihl rodiče, když jsem přišel domů. Brečel dokonce i tatínek. Předtím jsem ho viděl plakat jen jednou; totiž tehdy, když všemi milovaný a ctěný herec Zdeněk Štěpánek svým chraplavým hlasem četl v rozhlase, že nás právě začíná obsazovat německá armáda. Tomu ale už byly dva roky. V těch dvou letech jsme však pro svou záchranu neudělali téměř vůbec nic, a když přišla ta pozvánka na veletrh, tak už bylo pozdě. To jsme už nemohli dělat nic jiného než poslechnout. Prostě proto, že kdesi daleko, daleko odsud jakýsi blázen – říkalo se, že to je čalouník – tohle všechno poručil. A toho následovali, jak se zdálo, všichni Němci. My jsme byli jenom maličká hrstka v jejich moři. Nebylo pro nás úniku.

Před námi už stálo ve frontě mnoho, mnoho pozvaných a uvítací ceremoniál daleko vepředu, tam někde za tou doširoka otevřenou branou, se táhl strašně, ale strašně pomalu. Lidé, které potrefilo totéž co nás, si krátili čas diskusí a polohlasně vyjadřovali svá mínění, co nás asi tak čeká. Mimo mnoho nejrozumnějších názorů a domněnek se také šířila takzvaná JPP neboli latrina,* že to byli Němci,

* Tak se za německé okupace, v Protektorátu Čechy a Morava, říkalo nezaručeným, vymyšleným, většinou „tajným“, velezrádným, a tudíž šeptaným

kteří aby zabránili jakékoliv neposlušnosti, nebo dokonce odporu, pustili do světa šeptandu, že nás, Židy, které přece oni sami nazývali plutokraty, notorickými povaleči, vykořisťovateli a przniteli árijských dívenek, zasluhujícími nejtvrďší trest, přesto prý čeká v Terezíně, onom posádkovém městě kousek na sever od Prahy, kam transporty doposud jezdily, život sice plný práce a odříkání, ale jinak prý docela snesitelný. Tomu ovšem věřil málokdo. Ono se taky říkalo, že ne všechny transporty musí nutně dojet do Terezína a že snad se jezdí taky někam dál, spíš jako někam na východ.¹

Tatínek s maminkou stáli vedle mě; jejich hlavní starost patřila našim posledním pěti švestkám, našim zavazadlům, obsahujícím veškerý náš majetek. Ačkoliv bylo dost teplo, natáhli jsme v temné předtuše na sebe, co jsme jen mohli, několikéré prádlo, teplé šaty a zimník, a to jednak proto, abychom toho zachránili co nejvíc, ale taky abychom byli vyzbrojeni na zimu, kdybychom se snad do té doby, nedej pánbů, nevrátili do našeho domova, který jsme tak horempádem museli opustit. Neboť v tom jsme byli snad všichni zajedno: že totiž tahleta třetí říše, jak Němci nazývali svůj hitlerovský stát, nejpozději do příští zimy zhebne. O to už se naši přátelé, Američani a Rusové, postarají! A jistě taky Angličani a Francouzi, přestože nás v Mnichově tak trestuhodně zradili.

Naše nohy byly tou dobou už trochu otlačeny zbrusu novými, ještě neochozenými, a tedy velice nepohodlnými turistickými botami. Ty nám nechal náš tatínek ušít dlouho předtím, než nebezpečí našeho vyhnání z domova nabylo konkrétní podoby, u jednoho spolehlivého známého ševce,

(odtud „šeptanda“) zprávám. JPP znamenalo „jedna paní povídala“, latrína byla zkrácenina z německého *Latrinennachricht*, tedy šeptanda, kterou se zpravodaj dozvěděl, když seděl na záchodě, tedy na latríně.

u něhož si ještě za lepších časů nechával šít své boty na míru. A do jejich podrážek dal lstivě schovat několik tisíc německých marek.

„Kdovi,“ říkal, když ty boty tehdy ukládal do skříně, „možná nám ty peníze pomůžou z nejhoršího, kdybychom odsud opravdu museli.“

A my jsme tedy opravdu museli. Jenže prozatím nám ty boty spíše vadily. A k tomu ještě ty ruksaky na zádech! Vypadali jsme jako ubozí štvanci. Vypadali jsme přesně tak, jak měl tehdy podle německých představ Žid vypadat. Maminka už dávno nebyla kulaťoučká jako kdysi, když se nám ještě dařilo docela dobře, moje maminka se svými už od nepaměti bolavými kotníky se jen s velkou námahou ještě držela na nohou. A tatínek, vyhublý, bledý a nejistý, už jen stín sebe sama, který přece tehdy, než přišli Němci, byl statný, sebejistý a veselý pán, idol mého dětství. Měl velkou starost o maminku, to na něm bylo vidět, neustále jí dodával odvalu, ačkoliv tu svoji už dávno ztratil.

Široká Veletržní třída před vysokým, tehdy novým, ve-lice moderním Veletržním palácem, po níž se na chodníku táhla dlouhá fronta lidí až k bráně výstaviště s dřevěnými pavilony, byla, nejspíš kvůli našemu transportu, pro dopravu i pro chodce uzavřena, takže byla, až na nás, prázdná. Bylo ještě hodně brzy ráno. Za zavřenými okny měšťanských domů, kolem nichž jsme se táhli, se za zataženými záclonami občas objevovaly někdy škodolibé, někdy lhostejné a často vyjukané obličejce. A měli taky proč být vyjukaní, ti lidé; od nás se lišili jen v tom, že měli přijít na řadu jen o chvíli později než my. Uprostřed ulice stál esesácký oficír, který vypadal přesně tak, jak jsme si my představovali, že má esesácký oficír vypadat, a jak si tehdy asi sami esesáčtí oficíři představovali, že mají vypadat. Vysoký, štíhlý, ve vypulírovaných holínkách a s jezdeckým bičíkem v ruce, s vepřovým a vyholeným týlem – „vorne

schön und hinten praktisch“, * jak se tomu tehdy i sami Němci smáli. Zkrátka – nádherný chlapík, vzorový árijec. Stál tam rozkročen, povznesen nad celým tím hemžením před sebou a s klidem tomu přihlížel. Věrný předobraz svého k světovládě předurčeného národa.

Celá přijímací ceremonie zahajující naši záhubu trvala už nekonečně dlouho. Vypadalo to, jako by se vůbec nic nedělo. Maminka se už maličko potácela, tak jsme ji museli, chvilku táta, chvilku já, podpírat, ale moc to nepomáhalo. Jakkak by ne, když spolu s tatínkem, který spíš zdržoval, než pomáhal, celou noc balili a znovu a znovu přebalovali kufry a ruksaky, které nám milostivě povolili vzít si s sebou jakožto příslib pro začátek našeho, údajně nového, života.

Kolem nás postávalo několik českých policajtů. Nebylo jich moc, ono jich tu taky víc nebylo zapotřebí. Nikdo z nás přece už nemohl uniknout svému osudu. To se některým podařilo tak před dvěma třemi lety, dokud to ještě jakž takž šlo, ale teď už bylo pozdě. Policajti tu drželi svoji službu sice s přísným výrazem, ale nikoho si celkem nevšímali. Samí starší chlapi, kteří začali svoji služební dráhu ještě někdy za Československé republiky a zůstávali velkou většinou své tehdejší přísaze věrni i za okupace. Hodně z nich bylo v protiněmeckém odboji a skončili na německém popravišti, hodně jich taky padlo na pražských barikádách za povstání v květnu roku 1945. A jen málo se jich propůjčilo ke kolaboraci s Němci.

To jsem ke svému štěstí zjistil i já, takříkajíc na vlastním těle. Stalo se to krátce potom, co jsme si museli na šaty přišít žlutou Davidovu hvězdu, bez níž jsme na ulici nesměli udělat ani krok.² Bylo mně tehdy kolem šestnácti. Vypravili jsme se tehdy s kamarádem Pepíkem Gutem do

* „Vpředu pěkné a vzadu praktické.“

hospody, kterou nedávno otevřeli. Byla to jediná hospoda v Praze, kam nebyl Židům vstup zakázán. Hospoda byla prázdná, bylo to někdy odpoledne. Poručili jsme si pivo, hned nato další a pak třetí. Oba jsme samozřejmě nebyli na alkohol zvyklí, a ačkoliv tehdy to pivo bylo hodně slabé, stačily tři půllitry k tomu, aby se nám pořádně zatočila hlava. Když jsme pak vyšli na ulici, zjistili jsme, že svět je nejen krásný, ale že je na něm i veliká legrace. A to přestože náš výhled do budoucna byl všechno jiné než veselý a na našich prsou zářila do pražských ulic svítivě žlutá židovská hvězda. Tak jsme se v nevázaném veselí potáceli k domovu směrem na Královské Vinohrady.

Když jsme se dostali na křižovatku Jindřišské a Panské, spatřil jsem svým poněkud zamlženým zrakem českého policajta. Stál na protilehlém chodníku na rohu u hlavní pošty a koukal po nás. To nám oběma připadalo tak nedolatelně legrační, že jsme se začali přímo svíjet smíchem. Už se stmívalo a po ulicích chodilo plno lidí. Jak tak chodili kolem nás, smáli se nám, a několik se jich dokonce u nás zastavilo. Zjistili, že se vlastně smějeme tomu policajtovi naproti. Byli jsme tak opilí, že jsme si vůbec neuvědomovali, jak se nám může tahle naše bláznivina vymstít. Tomu policajtovi po jisté chvíli zřejmě došla trpělivost a rozběhl se k nám, chytil nás za ramena a vedl nás z toho smějícího se hloučku lidí pryč. Přešel nás smích, hned jak se k nám blížil, a když nás odváděl, vystřízlivěli jsme docela. Když jsme byli dost daleko od čumilů na rohu, zabočil s námi do tiché ulice. Říkal jsem si, ježišmarjá, on nás teď odvede na strážnici, z toho bude příšernej binec. Ale on nás najednou strčil do domu, do chodby, tam nás pustil a povídá:

„Vy ste se snad zbláznili, ne? Chcete, aby vás chytil nějaký Němec a abyste skončili někde na gestapu, vy pitomci? Koukejte, ať se honem dostanete domů, ale tradá!“

S tím nás nechal stát a vyšel ven na ulici. My tam ještě

nějakou chvilku zůstali úplně zkoprnělí, a když nás ten strach trochu přešel, vyplížili jsme se z domovních dveří ven na ulici. A pak nic než rychle domů! Nebýt tehdy toho rozumného českého policajta, tak jsme mohli nejen my, ale i naši rodiče už tehdy, jaksi s předstihem, skončit šeredně.

Tady, před výstavištěm, konali čeští policajti svoji pořádkovou službu sice zcela nezúčastněně, ale s přísným výrazem služební horlivosti. Neboť uprostřed ulice stál pořád ještě ten esesácký oficír, pohupuje se v kolenou. Pozoroval náš nekonečný šnečí pochod přísně, ale občas se přece jenom usmíval. Ono to taky bylo k smíchu, to, co tu před sebou viděl. Slunce už vyšlo, bylo čím dál tepleji a my jsme se ve svých teplých zimnicích a s ruksaky na zádech přímo topili ve vlastní šťávě. Asi jsme zrovna nevoněli po fialkách, ale to se právě pro Židy patří, tak to má být. Až se tatínek zcela naivně rozzlobil a pravil, že to prý hraničí až s drzostí, jak tu s námi jednají.

„No jo,“ řekl jsem s mohutnou ironií a ukázal na toho esesáka, který byl zrovna v tu chvíli k nám obrácen zády, „to bys měl povídat ne nám, ale támhletomu pánovi!“

Kéž bych byl, já blbec, držel hubu a na nikoho neukazoval! Ale já byl ještě mladý pitomeček, bylo mi šestnáct a v mém pubertálním kokosu háralo příliš často mnoho pitomin, než abych si byl i za této situace vědom její vážnosti. V tom okamžiku se totiž stalo přesně to, co jsem samozřejmě nemyslel vážně, když jsem tatínkovi říkal ten nesmysl, aby si stěžoval ne nám, ale tomu esesákovi: tatínek vykročil, aniž nám co řekl, přímo směrem k němu. Bylo to tak nečekané, že než jsem se probral z překvapení, byl už tatínek moc daleko. Ani čeští policajti se nesnažili ho zadržet, a tak se tatínek nezadržitelně blížil k esesákovi.

Do první světové války narukoval můj tatínek – tenkrát zrovna čerstvě ženatý a otec jednoho dítěte, totiž mé sestry Věry – jako prostý voják do řad c. a k. rakousko-uherské

armády. V té válce nedobyl žádné město a ani kousíček nějakého území, nikoho nezabil ani nijak jinak nikomu neublížil a kdoví, jestli během balkánského tažení měl vůbec kdy v ruce pušku. Nene, můj tatínek byl všechno jiné než válečný hrdina! Nedostal žádné vyznamenání za zásluhy, „Pour le Mérite“, jímž Rakousko-Uhersko odměňovalo své statečné vojáky za jejich služby habsburskému rodu, dokonce i tehdy, když na poli válečném padli. Válečná vyznamenání ostatně mému tatínkovi nic neříkala. Ale když mu o mnoho let později maminka přišívala na kabát žlutou židovskou hvězdu, tak si neodpustil, aby neřekl ten vtip, který tehdy v Praze mezi Židy koloval:

„No tak vidíš, tak jsem nakonec přece jenom dostal vyznamenání! Pour les Sémites!“*

Vojenští páni tenkrát, za první světové války, asi nevěděli, co si mají s tatínkem rozumného počít, a tak ho poslali do Albánie a tam mu dali kreslit mapy, a to společně s panem Gutem, taky takovým povedeným vojákem, což byl zase tatínek onoho mého kamaráda, s nímž jsme se opilí tak hloupě smáli českému policajtovi. A tak tam kreslili mapy nejen až do konce té nesmyslné války, ale také až do neslavného konce vlády celé té neohrabané habsburské monarchie, která se tak tvrdohlavě bránila nechat si na hlavu vsadit korunu českého království, což se stalo jedním z hlavních důvodů jejího konce.

A tak jsem se nestačil divit, jak tatínek, který přece byl tak dokonalý nevoják, dokázal předstírat skoro perfektní prušácký krok, kterým se na Veletržní třídě zezadu blížil ke svému nepříteli. Oficír stál v tom okamžiku zcela bezstarostně zády k blížícímu se tatínkovi, aniž by tušil, co se za ním děje. Snad nebylo tatínkovo dupání zcela dokonalé

* Francouzsky „pro Semity“, tj. pro Židy, parafráze francouzského „Pour le Mérite“ („za zásluhy“).

nebo snad bylo málo prušácké, každopádně ale bylo málo slyšitelné. Neboť oficír dlouho nic netušil, dokud tatínek nezastavil svůj pochod těsně za ním, nesundal klobouk a nezařval to, co se naučil v rakousko-uherské armádě, jak oslovovat nadřízeného:

„Melde gehorsamst...“*

To však bylo všechno, dál se nedostal. Neboť oficír, poslušen pudu všech velkých i menších zvířat zachovávat bezpečnostní odstup, se strašlivě lekl. Bleskově se otočil a zasadil tatínkovi těžký direkt rovnou do obličeje. A tenhle direkt byl skutečně hoden reprezentanta panského národa, jakož i jeho nadřazenosti a rozhodnosti! Byl to perfektní knokaut, jak ho tenkrát k radosti Němců předváděl v ringu Max Schmeling. Na něco takového nebyl můj tatínek samozřejmě vůbec připraven a skácel se k zemi jako podřatý strom. A jako by toho nebylo dost, tak se oficír nad mým tatínkem rozkročil a pomalu sahal po revolveru. Maminka vytřeštila oči a bledá jako smrt zavyla hrůzou a chtěla se k tatínkovi rozběhnout, aby ho snad nějak zachránila, ale já jsem ji ještě stačil zadržet.

Židé na ulici, policajti a asi i ti lidé za záclonami zadrželi dech; nikdo nemohl mému tatínkovi pomoci a ani to nikdo, mimo mě a maminku nechtěl. Jenomže jak? Nakonec, díkybohu, oficír nevystřelil, protože jistě věděl to, co my ještě nikoliv: že totiž nejenom tento, ale všichni ostatní drzí, svinští Židi svému osudu tak jako tak neujdou. A pak se tatínek, krvácející z nosu, pomalu zvedl, sebral své brýle, které mu spadly, a šel, v ruce klobouk, pomalu a lehce se potáčeje, zpátky k nám. Můj statečný tatínek!

Když jsme potom po mnoha hodinách v ohromném veletržním pavilonu konečně seděli na zemi na slamníku, řekla moje, stále ještě se lehce třesoucí maminka: „No, zaplatť

* „Poslušně hlásím...“

pánbu, že to ještě takhle dopadlo a že si snad alespoň tady můžeš být jistý, že se ti už nic nestane.“

„Jistý, jistý,“ posmíval se tatínek, „jistý je akorát to, že až umřu, tak že mě spálej.“

Tatínek byl totiž zažraný ateista a rozhodný odpůrce pohřbívání. Ale kolik předvídavosti bylo v tom, co řekl! Ani on, ani my jsme tehdy netušili, jak brzy se splní jeho prorocká slova, která zajisté nebyla nikterak prorocky míněna. Jako mnozí jiní, byli jsme i my pořád ještě optimističtí, ačkoliv Němci nevynechali žádnou příležitost, aby světu znovu a znovu připomínali, jak vážně to míní s „konečným řešením židovské otázky“. Ale my je neposlouchali. Ostatně, optimismus vzniká, jak známo, převážně z nedostatku informací.³

Pevnost

Srpen 1942 – leden 1943

Na severu Čech byla koncem 18. století vybudována hráz proti stále drzejším Prusům. Byla to pevnost, kterou dal postavit císař Josef II. a kterou věnoval své matce, všem Rakušany milované císařovně Marii Terezii, a proto byla pojmenovaná Terezín. Vinou nedostatečného využívání, co se týče válčení, se postupně z Terezína stalo zcela ospalé posádkové město – a bylo jedno, jestli se tam k smrti nudili, popíjeli a v soubojích zabíjeli oficíři rakousko-uherské, nebo důstojníci českoslovenští. Ti se sice už v soubojích nezabíjeli, ale nudili se a opíjeli se stejně jako jejich předchůdci.

To se však s příchodem Němců zásadně změnilo. Zpočátku sice přesně nevěděli, co si počít s tímhle starým pevnostním krámem, lépe řečeno, ani se o to valně nestarali.

Na bývalé československé hranici přece stál celý řetěz pevností, které tam byly s největší péčí postaveny proti očekávanému útoku a které pak taky nebyly k svému účelu použity. Neboť sir Neville Chamberlain, s účinnou pomocí a se souhlasem pánů Daladiera a Mussoliniho, vyměnil s panem Hitlerem svobodné Československo za příslib míru. Pak ale přišla nejvyšší zvířata panské rasy v čele se zastupujícím říšským protektorem, obergruppenführerem SS Reinhardem Heydrichem, na to, že by se celé město Terezín mohlo věnovat evropskému Židovstvu, čímž by se zabily dvě mouchy jednou ranou: pro celý vůči nám tolik nedůvěřivý svět uděláme z Terezína ghetto, a tohle ghetto bude možno v případě potřeby ukazovat jako výstavní objekt našich nejlepších úmyslů, jaké vůči Židům chováme.

U Němců, jak známo, nevede od myšlenky k činu dlouhá cesta. Čeští obyvatelé Terezína byli zkrátka vystěhováni, a tak bylo možno okamžitě začít s židovskými transporty. A v jednom z nich jsme se ocitli také my.

Vlak, do něhož jsme na nádraží v Holešovicích nastupovali, byl sestaven z normálních osobních vagonů. Očekával jsem, že to budou dobytčáky, v důsledku toho, že jsme přece už dávno nebyli považováni za normální osoby, ale za svině, respektive za dobytek. O tom přece svědčil i úder, který před Veletržním palácem ušetřil esesák mému tatínkovi. Ale snad se Němci chtěli vyhnout většímu rozruchu mezi českým obyvatelstvem protektorátu, a tak s námi prozatím jednali, jako bychom byli lidé. Ačkoliv přece jen měla naše doprava něco dobytčího v sobě, protože těch pár vagonů nemohlo v žádném případě stačit pro transport dvou tisíc mužů, žen a dětí. Takže jsme byli v těch osobních vagonech napěchováni jako sardinky. Okna jsme nesměli otevřít, a tak tam byl za chvíli vzduch podobně hustý jako v dobytčáku. Ovšem jenom uvnitř, zvenčí to vypadalo jako normální osobní vlak. Ale úplně normální

přece jenom ne, protože stavěl snad u každé meze. Vypadalo to, jako by si musel každého půl kilometru odpočinout.

Těch asi sto kilometrů z Prahy do Bohušovic, jejichž nádraží sloužilo i pro Terezín, jsme jeli celou noc a dorazili jsme tam až druhý den ráno. V Terezíně žádné nádraží nebylo, protože za laskavého císaře Josefa II. ještě nebyly žádné vlaky, a když už byly, tak nebylo postaveno, protože vojáci zrovna tak dobře mohou chodit pěšky. Takže stejně jako oni svá telata⁴ na zádech, museli jsme my zase táhnout svoje zavazadla ty dva tři kilometry z Bohušovic do Terezína.

Doprovázeli nás tam čeští četníci, kteří se chovali stejně nezúčastněně jako policajti v Praze až na to, že byli těžce ozbrojeni, nesouce na svých ramenou pušky s bajonety. Cesta nás vedla kolem pevnostních zdí z červených cihel, které se nad námi tyčily a tvářily se, jak se mi zdálo, značně odmítavě. A když jsme konečně zabočili do brány a za ní do terezínských ulic, byli jsme přese všechno šťastní, že už je konečně té cesty konec. Byli jsme unaveni jako koně, koupali jsme se v potu a byli jsme akorát tak zralí padnout k zemi, ať už kamkoliv.

Ale tak daleko to ještě dávno nebylo. Nejdřív jsme museli, jak nám řekli, projít jakousi „šlojskou“.* Sloužila k tomu, aby bylo možno zachytit mohutný nával, kterým se Židé pokoušeli natlačit do své nové domoviny. Jejím vlastním účelem, zdá se, ale bylo ony z transportu už úplně zubožené nově příchozí dokonale odlidštit. Naše zavazadla jsme museli nechat venku na dvoře, pak nás vedli do nějaké velké místnosti a tam nás registrovali. Za dvěma nebo třemi stoly seděli nějakí úředníci ghetta a zapisovali si naše jména s číslem našeho transportu do jakýchsi účetních knih. To trvalo hezkých pár hodin, protože těch pár úředníků na

* Z německého *Schleuse*, tedy propust.

to množství samozřejmě zdaleka nestačilo. Všichni byli na konci svých sil a každý chtěl pochopitelně mít zápis mezi obyvatele ghetta co nejdřív za sebou a tlačili se bezohledně jeden přes druhého ke stolkům, čímž vznikala tím větší zmatek. Ta „šlojska“ fungovala skutečně jako úzká propust a dělala tak všechnu čest svému označení.

Když jsme pak byli všichni tři s uvítacími formalitami hotovi a směli vstoupit do dveří k velké místnosti, kterou měli ti písáři za svými zády, tak mi skoro spadlo srdce do kalhot. Na poloprázdných slamnících tady ležely a seděly na zemi stovky lidí, samí staří muži a ženy. Byli tak namáčkání, že mezi nimi nebylo ani kousíček místa, kde by si člověk mohl sednout, neřku-li lehnout. A tady prý jsme měli, ví bůh jak dlouho, čekat, než se pro nás najde někde v ghettu místo. Bylo to beznadějně. Ale přesto jsem se vydal hledat někde nějaké místečko, zdvedaje nohy jako čáp a překráčel jsem tak až úplně dozadu celý sál, až jsem přece jenom na jeho nejzazším konci našel místo, snad ani ne jeden čtvereční metr velké a bez slamníku. Zamával jsem na rodiče, kteří stáli vpředu u dveří a zoufale se rozhlíželi kolem sebe. Vydali se mým směrem a škobrtali přes všechny ty ležící a sedící lidi ke mně a pak se konečně mohli usadit, zády se sice mohli opřít o zeď, ale kolena museli skrčit, aby nekopali do našich sousedů. Byli to staří manželé a dozvěděli jsme se od nich, že už tu takhle sedí snad týden, ale že tu jsou i lidé, kteří čekají daleko déle. Věděli to od nějakého svého příbuzného, který je přišel po několika dnech navštívit a prý jim řekl, že ghetto je beznadějně přeplněno a že rada starších, jakási správní rada ghetta, je naprosto přetížená a zcela bezradná. Že prý se ze šlojsky dostává pořád méně lidí ven a některé transporty se tu ani neohřejí a jedou hned zase dál, prý někde na východ. To se nám tedy otevíraly moc krásné vyhlídky!

A tak, sedíce na zemi jako skrčenci, jsme strávili svoji

první noc v Terezíně. O spaní samozřejmě nemohla být ani řeč, a tak jsme – to jest táta a já, maminka pořád jenom plakala – chvílemi zabíjeli čas tím, že jsme zoufale přetřásali naši beznadějnou situaci a hádali, co nás tu asi čeká a co by se dalo dělat. Potom začalo pomalu svítat a světlo, které padalo dovnitř z oken nad námi, osvětlilo celou tu hrůzu. A najednou jsem uviděl Vládu, muže mé sestry Věry. Stál tam ve vchodu do sálu, rozhlížel se a zřejmě nás hledal. Byl to přímo zázrak, že nás tu našel. To jsme si alespoň mysleli.

Vláda sem s mou sestrou Věrou přišli už hodně dlouho před námi. Vláda byl odvezen do Terezína jedním z prvních transportů spolu s jinými mladými Židy, kteří tady museli zřizovat všechny ubikace a ostatní zařízení. Říkalo se jim *Aufbaukommando*, tedy komando výstavby. Byla to nejtěžší práce ve zcela primitivních podmínkách a hodně si tady vytrpěli. A když to všechno udělali, mohlo se vesele začít s evakuací Židů z celé Evropy do tohoto ukázkového ghetta. Věra pak přijela za nějakou dobu za svým mužem. Jejich časná deportace do Terezína ale přece jen měla také nějakou výhodu: stejně jako všichni pionýři všude a za všech dob, mohli i oni tady, v Terezíně, využít příležitosti a najít si nějaké více či méně teplé místo, pokud zásoba takových teplých místech stačila. A tak se Vláda stal spolupracovníkem židovské samosprávy a sestra našla práci jako pomocnice v kuchyni.

Jak se ukázalo, tak to, že nás Vláda v té šlojsce tak rychle našel, vlastně zase tak velký zázrak nebyl, protože on a Věra nás tam hledali pokaždé, když mezi spoustou transportů z celé Evropy dorazil do Terezína transport z Prahy. Když na nás, skrčence, Vláda od dveří ve šlojsce zamával, tak jsme se pomalu vyhrabali a honem šli za ním. Našel totiž s pomocí nějakých svých známých ze správy ghetta pro mě a pro tatínka místo, bohužel ale pro každého

z nás jinde. Protože právě v té době, když jsme přijeli, byla všechna, i ta nejnemožnější a nejnehostinnější místa v ghettu obsazena a najít někde jakékoliv místo bylo skoro nemožné. Ale v místnosti, kde měla svůj kavalec Věra, se náhodou zrovna uvolnil kavalec vedle ní, a tak rychle sehnala nějaké povolení a maminka se k ní mohla díky téhle šťastné náhodě přistěhovat a vést s ní alespoň jakýsi primitivní způsob rodinného života. Kdežto my s tatínkem jsme museli žít odděleně jak jeden od druhého, tak od maminky a Věry.

To se však netýkalo jenom nás. V Terezíně museli muži a ženy žít odděleně v různých kasárnách. Jenom výjimečně směly a mohly žít některé rodiny, poněkud to byly rodiny vysokých funkcionářů ghetta, ve společné místnosti. To bylo možné většinou jen mimo kasárna v malých domcích, z nichž byli vyhnáni jejich čeští obyvatelé. Rozdělení rodin do takzvaných mužských a ženských kasáren by vlastně nebylo bezpodmínečně nutné. Mohly přece zrovna tak dobře žít ve společných kasárnách, aniž by tak vznikla potřeba většího obytného prostoru. Ale to zřejmě byl záměr, roztrhnout rodiny a tím, ke všemu ostatnímu strádání, jim ještě více ztížit život. Časem pak stačila kapacita staré pevnosti stále méně vstřebávat ty spousty Židů, kteří byli sem, do předpekli konečného řešení, zahrnutí, ačkoliv bylo stále více transportů odesíláno přímo směrem na východ. A tak, ve velkých kasárnách i v ostatních domech a domcích ve městě, žili lidé namačkání jako herinci.

Můj nový domov byl ve druhém patře starých kasáren, ve větší světnici s třípatrovými pryčnami, kam mě kdosi z vedoucích kasáren zavedl. V té světnici, říkalo se jí „štuba“, bylo místo asi tak pro třicet lidí, ale když jsme tam vešli, bylo jich tam jenom pár. Můj průvodce pro mě hledal nějaké prázdné místo, které by podle jeho mínění

tady někde mělo být, jenže to vypadalo, že je tu všechno obsazeno. Pak ale nakonec, s přispěním jednoho z obyvatel štuby, přece jenom jedno našel. Bylo úplně nahoře ve třetím poschodí pryčny a až úplně vzadu v rohu. A tak jsem se tam hned vyšplhal, celý šťastný, že mám někde svůj koutek. To jsem ale ještě nevěděl, jaké soužení mě tam čeká. Pěkně jsem si načechral slamník, na něj rozprostřel jednu ze tří škrabavých šedých dek, které mi přinesl Vláda, a překřtil ji tak na prostěradlo, a ty ostatní dvě jsem si krásně složil pod hlavu, jak jsem se to naučil v dětství na letních táborech.

A hned první noc jsem zjistil, co to znamenalo, spát tam nahoře. Ten hustý vzduch – to bylo ještě tak to nejpříjemnější, co mě tam potkalo. Daleko horší bylo, že mě začalo svrbět celé tělo, takže jsem se musel neustále a čím dál více škrabat, čímž se to svrbění jen zhoršovalo. Ve své dosavadní nevědomosti a nezkušenosti v těchto věcech jsem svědění připisoval oněm šedivým škrabavým dekám, jimiž jsem byl přikryt, ale když jsem se ráno probudil s červeně napuchlým obličejem a s rukama a nohama posetými malými, prudce svědicími puchýřky a boulemi, pochopil jsem, že jejich příčina bude asi jinde než v dekách. Příčinou mé nezkušenosti byla ovšem ta okolnost, že jsem se během celého svého dosavadního života nesetkal s blechami a štěnicemi, neřku-li, že bych je kdy viděl, leda ve školních knížkách. Jenže tady, v naší štubě, se to jimi jen hemžilo. To jsem ovšem nemohl tušit. Teprve moji spolubyvatelé mi příštího dne vyjevili tuto neradostnou skutečnost. Všichni sice těmi malými zvířátky trpěli taky, nejvíce ale ti, kteří spali v horních patrech, a z těch vůbec nejvíce ten, kdo spal v rohu světnice. A to jsem byl já.

Štěnice jsou, jak jsem je tam poznal, velice vynalézavé bytůstky. Během dne je nelze vidět ani najít, jako by zmizely ze světa. Teprve v temnotách noci vylézají ze svých

úkrytů a putují po zdech nahoru, ku stropu. Mají zřejmě tak citlivé nosánky, že svoji oběť tam dole, pod sebou doslova vyčmuchají. Pak se totiž spoustějí dolů jako přesně zacílené bomby a pochutnávají si na svém živiteli. Obyvatelé dolních pryčůn jich byli do značné míry ušetřeni, zato si mohli tím více užívat přízně těch druhých mučitelů, totiž blech. Tito malincí, červenohnědí skokani totiž milují teplá prkna dřevěných podlah, přesně taková, jaká byla v naší štubě. Ne tak kámen nebo cihly, to nejsou tak říkajíc jejich parkety. Ale dřevo, to je jejich! Tak byli obyvatelé dolních pryčůn blíže k blechám, lépe řečeno blechy k nim. Ale ani my, hornáci, jsme si nemohli stěžovat, ti malí krvežíznivci nacházeli cestu bez větších obtíží i k nám. Ty malé, červené puchýřky, jimiž – mimo velké boule po kousancích štěnic – bylo po třech čtyřech dnech moje tělo zcela poseto, byly toho nejlepším důkazem.

Hrobař

V prvních dnech po našem příjezdu jsem se mohl po ghettu volně špacírovat. Buď lágrová byrokracie pracovala tak pomalu, že na mě prozatím zapomněla, nebo pro mě neměli práci. Do kasáren, kde jsem přespával, jsem chodil jenom fasovat jídlo, jinak jsem se jen obeznamoval s tím, jak to v pevnosti chodí, a při tom jsem hledal přátele a známé, kteří sem přijeli před námi. Tak jsem taky přišel na to, že zdaleka ne všichni, kdo nastoupili jako my do transportních vagonů na nádraží v Praze-Holešovicích, pak taky došli do Terezína. Nemálo jich zřejmě došlo úplně jinak. Kam přesně, to nikdo nevěděl, mluvilo se jenom o jakýchsi pracovních táborech někde na východě. Přitom bylo dost

podivné, že nikdo z nás tehdy nepojal podezření, že by ti, kdo nedojeli do Terezína, mohli být už dávno zamordováni. Na to jsme přišli až později, v Osvětimi.

To, co jsem viděl na ulicích Terezína, na nádvořích jeho kasáren a na ubikacích, nebylo zrovna povzbuzující. Němci nám sice neslibovali žádnou zahrádku s růžemi, ale něco takového jsem si dosud nedovedl představit ani ve svých nejdivočejších představách. Lidé žili namačkáni do nejužšího možného prostoru. Všude, na ulicích, ve dvorech, v ubikacích, všude jich byly zástupy. Ti mladší tím tolik netrpěli, ani já ne, ale pro většinu starších a starých bylo zhola nemožné udržovat sebe a svoje věci v pořádku. Všude to pro ně bylo daleko, do umývárny i na latrínu. A všechno přehlušoval hlad. Nejen u starých, ale u všech, kteří byli odkázáni jenom na lágové přiděly a neměli možnost zorganizovat* něco k jídlu. Kdyby moje sestra Věra občas nepřinesla z kuchyně nějaké zbytky jídla, které vyškrabávala z kotlů a kastrolů, měli bychom i my, a hlavně já se svou chlapeckou nenažraností, mnohem větší hlad než ten, který nám i tak dával dost zabrat.

Naše kufry, stejně jako kufry všech, kteří přišli současně s námi, zmizely kdesi v temnotách skladů a objevily se teprve mnohem později a ještě jenom zčásti. Naše zavazadla nám dost brzy našel a přinesl Vláda, který se v té džungli vyznal a dovedl se v ní pohybovat. A tak nejenže jsme dostali všechny naše věci, které jsme zapakovali, ale taky ty keksy, které naše předvídavá matka napekla a přibalila. Ale mnozí už svoje kufry nikdy nespatriili. Jejich obsah se občas objevil na terezínském černém trhu, ale častěji zmizel v nenávratnu.

K smrti zesláblí staří lidé dennodenně umírali v houfech,

* Organizovat – v koncentracích užívaný výraz převzatý z němčiny pro ne zcela poctivé obstarávání různých potřeb.

jako mouchy na podzim. Pro staré lidi to byla jediná cesta, jak odtud uniknout. Přes mohutné pevnostní šance to nešlo, tam obcházeli čeští četníci, a mimo to byly tuze vysoké na to, aby se přes ně člověk dostal. To by byla bývávala snad možnost pro mladé a zdravé a několik málo z nich to skutečně tím či oním způsobem dokázalo. Jiná možnost byla dostat se do transportu a přitom doufat, že tam, kdesi na východě, skutečně jsou pracovní tábory, v nichž se dá přežít. Ale staří a churaví neměli vůbec žádnou šanci. Byla tu sice taky malá nemocnice, jenže ta byla neustále přeplněná. Navíc tu nebyly skoro žádné léky, a tak stačil malý kožní zánět, nachlazení, zlomená noha nebo jakákoliv jiná zkázonosná maličkost a byl konec. Tady nepomohli ani nejlepší doktoři z celé Evropy, jichž tu bylo taky dost.

Nakonec se v ghettu nahromadilo tolik mrtvol, že nebylo možné tu záplavu zvládnout. Všechna pevnostní kasemata a šance už nestačily všechny ty mrtvé pojmout, a tak měla ležela jen tak venku a to nedělalo zrovna dobrý dojem. Nadto brzy začala ošklivě páchnout až do nebe, takže se to dokonce přestalo líbit i esesákům.

Tak tedy museli být na pomoc úplně vyčerpaným a přetíženým hrobníkům přikomandováni mladí hoši. Mezi nimi i já. Když mě poslali na jejich shromaždiště, tak jsem vůbec nevěděl, kam se půjde. Staří lágrovi mazáci říkali, že jsem si vlastně vytáhl dobrý los a chechtali se: že prý to bude něco jako učení na zahradníka a že se tam dá všelicos zorganizovat, poněvadž ty plantáže prý jsou za hradbami ghetta. Takových a podobných, chytřejších nebo hloupějších vtípků se tam povídalo moc. Pokoušely se alespoň trochu odlehčit tu příšernou skutečnost. A tak jsem se, ještě nezkušený a důvěřivý, postavil sice bez velkého nadšení, ale s dobrou myslí do řad oněch domnělých budoucích zahradníků.

Za pevností byly veliké louky, kam se již předtím pohřbívali mrtví z ghetta. Ale teď byla tlačeniště Židů, kteří se chtěli rychle dostat z tohoto světa, příliš velká. A tak nám strčili do rukou rýče, krumpáče a lopaty a poručili nám na té louce kopat dlouhatánské jámy. Čeští četníci, kteří nás tam hlídali, se procházeli kolem a popíjeli z termosek horký čaj, možná s rumem, aby se zahřáli. To my nepotřebovali, nám bylo teplo až až. Ona to nebyla vůbec lehká práce, a já na takovou dřinu nebyl zvyklý. Půda tam byla těžká, mokrá a jílovitá a počasí bylo všechno jiné než příjemné. Jenže my jsme byli mladí a ještě při síle, a tak jsme to nebrali nijak těžce. Když jsme pak ale v hloubce narazili na spodní vodu, tak to přestávala být legrace. Gumové holínky ani jiné vhodné oblečení nepatřilo do naší výstroje, a tak jsme stáli celý den až po kolena v ledové vodě a štourali jsme svými rýči kolem sebe do toho jilu pod vodou.

Konečně po mnoha nekonečných dnech byly jámy shledány za natolik dlouhé a hluboké, že bylo možno začít přivážet sem mrtvé. Byli sem posíláni v jednoduchých rakvích z nehoblovaných prken, jak je to u Židů zvykem. Bylo až s podivem, že na ty rakve byli Němci ochotni vyplýtvat tolik dřeva, když přece bylo možné naházet mrtvoly do jam jen tak, bez rakví. Od esesáků to přece bylo zcela zřejmé plýtvání dřevem, když se jednalo pouze o mrtvé Židy. Nám to ale tenkrát nebylo nijak nápadné, připadalo nám to docela normální, protože jak jinak se přece pochovávají lidé než v rakvích. Je ale možné, že tenkrát hrála pro Němce svou roli také ta okolnost, že se snažili světu předstírat, že to myslí s humánním židovským městem vážně. A kromě toho se Němci nemohli příliš spoléhat na mlčenlivost českých četníků, neboť ti, stejně jako všichni ostatní Češi, se zrovna netěšili – a to právem – jejich důvěře. Mohli by třeba venku vyžvanit něco o tom, jak se tu zachází s Židy,

což se jistě taky často dělo. S tím, že nechají Židy pohřbívat v rakvích, to ale Němci zřejmě dost přehnali. Poněvadž, kdo už se tenkrát ve světě, o jehož mínění přece snad šlo, skutečně vážně zajímal o osud Židů?

Jakožto nováčka a taky jednoho z nejmladších mě šoup-li k té nejnepříjemnější práci. Musel jsem slézt dolů do jámy a skládat rakve co nejtěsněji k sobě a pak jednu na druhou. Voda tam ale byla tak hluboká, že se duté rakve se svým, většinou nepříliš těžkým obsahem podřizovaly spíše Archimedovu zákonu než mojí vůli a plavaly mi pod nohama po způsobu benátských gondol, ale zdaleka ne s jejich, beztak nepříliš vysokou, stabilitou. Tak se stalo, že jakýsi mladý esesák, který přišel kontrolovat, jak pracujeme, aniž ho někdo z nás včas upozoroval, se kroutil smíchem, když mě tam dole uviděl, jak se tam potácím, stoje na rakvích svých spolutrpiteľů. Co nám zbylo jiného, mně a mým kamarádům hrobníkům, než se smát taky? Jistě nezpozoroval, že náš smích je hodně křečovitý a že nás k němu nutil strach z něho. Nakonec se nám podařilo položit dlouhou řadu rakví od začátku do konce té jámy. Už se stmívalo, když jsme kolébající se rakve posypali chlorovým vápnem. Nazítří už pak byla práce mnohem lehčí, protože druhá vrstva rakví stlačila tu první, a tak to „legrační“ kolébání ustalo. Tak to šlo den za dnem, za slunce i za deště. Pro mě, jakožto bývalého gymnazistu a pak brašnářského učedníka, to byla hodně těžká práce. Hned první den se mi na doposud měkkých a jemných dlaních udělaly krvavé puchýře. Ale byl jsem ještě kluk, zatím dost silný a nijak choulostivý, a když se časem ty puchýře změnilly v mozoly, tak mi ta těžká práce přestala dělat potíže vůbec. Byla to práce dost děsivá, ale člověk si zvykne. Zvykl jsem si i já. A každý den jsem se hlavně těšil na večer.

Naše hody

V ghettu bylo možno chodit venku do určité večerní hodiny, myslím, že to bylo do devíti, a tak jsme se vždycky po práci scházeli, táta, já a Vláda tam, kde bydlela moje sestra s maminkou. Sedávali jsme na jejich kavalcích a vychutnávali si ty krátké chvíle, kdy jsme mohli být zase pospolu. Naše vzájemná láska snad byla ještě větší a rozuměli jsme jeden druhému snad víc než doma v Praze. Tatínek, který, jak se zdálo, po německé okupaci ztratil úplně svůj humor a vtip a byl těžce depresivní, se tam překvapivě zotavil a byl skoro takový jako předtím. Občas Věra přinášela z kuchyně misku zbytků brambor nebo hrachové kaše, kousek chleba nebo něco jiného. Musím se přiznat, že jsem se často neudržel a nacpal jsem se těmi pochutinami víc než všichni čtyři mí milí dohromady. Bylo mi šestnáct a měl jsem hlad. Daleko řidčeji, obyčejně jen v neděli, o svátcích nebo o něčích narozeninách otevřela matka svůj kufr a strčila každému z nás jeden z těch keksů, které napekla ještě v Praze. Když jsme se tehdy, když ty keksy pekla, smáli jejím starostem, tak nám vždycky říkala: „Jenom počkejte, von vás ten smích přejde, eště budete jednou rádi, že jsem se s těmahle pitomejma keksama mořila!“

Naše milá maminka měla i tentokrát, jako i jindy, pravdu – a jak! Ty keksy – víc nám jich nedopřála než každému jeden – nám chutnaly líp než ty nejdražší dorty od Myšáka nebo od Bergera. To byli tehdy známí pražští fajnoví cukráři. Byly to právě hody, za něž jsme mohli děkovat jenom její předvídavosti.

Podobně to ovšem chodilo na kavalcích ostatních obyvatel té světnice, k nimž večer taky chodívali jejich manželé a synové. Vypadalo to, jako by se sem, do Terezína,

přestěhovala nějaká pražská kavárna, třeba Bulvárka z Václaváku, ovšem bez pravého kafe, bez zákusků a taky bez číšníků, bohužel. Povídali jsme si o všem možném, hlavně se ale rozšiřovaly nejnovější zprávy, pocházející vždycky z dobře informovaných pramenů, které však nikdy nesměly být jmenovány. Byly zde oznamovány pohyby front, strategie a taktika Rusů a ostatních spojenců byly podrobovány kritice a případně vypracovávány lépe, než kdy byly schopny generální štáby armád. Vědělo se tu, kde všude byla proražena německá fronta a kde byli Němci na hlavu poraženi a že třetí říše se musí nejpozději do dvou, do tří měsíců zhroutit. Také docházelo k výměně i jiných různých „latrín“ stejně jako drbů a klepů o paní Kohnové a panu Roubíčkovi, skoro jako v té Bulvárci na Václaváku. Ale právě jenom skoro, protože v kasárnách, kde jsme sedávali, byla pěkná zima, žaludek nám kručel hladem a mnohé a mnozí z oněch paní Kohnových a pánů Roubíčků, o nichž byla řeč, leželi druhého dne venku, na hromadě mrtvých.

Jakožto hrobník jsem pracoval snad dva tři měsíce. A ačkoliv příval mrtvol nikdy neustával, dostal jsem najednou já a ještě pár jiných rozkaz, že se máme věnovat práci na jiném poli, než bylo to za hradbami. Vedli nás zase ven z pevnostní brány a tam nám opět rozdali krumpáče a lopaty a rýče. Tenkrát totiž už delší dobu budovali železniční přípojku z Bohušovic dovnitř do ghetta a my měli svým dílem přispět k rychlému zakončení této bohulibé stavby. Možná že se tímhle spojením s Bohušovicemi mělo pomoci Židům, aby se nemuseli plahočit se svými zavazadly dlouhé kilometry. Možná ale, že tento záměr nebyl ani tak diktován ohleduplností vůči Židům, jak se na první pohled mohlo zdát, jako spíš snahou nevydávat ty dlouhé průvody Židů pozornosti světa.

S krumpáčem a lopatou jsem se pak plahočil na tomto obecně prospěšném díle do té doby, než se mělo začít

s výstavbou úzkokolejky, s jejíž pomocí měl být navršen násep. K tomu pak bylo potřeba mnoha a mnoha pražců a ty měly být vyráběny tady, na místě. Proč jsem byl právě já vybrán pro tuto daleko méně namáhavou a příjemnější práci, jsem netušil a myslel jsem si, že tomu pořádně napomohl sám milý Pánbůh. Ten to se mnou skutečně vždycky myslel dobře, jak se ukázalo i později a vlastně až dodnes. Ale nikoliv jen on sám měl přitom prsty ve hře. Neboť spolu se mnou byl k této lehké práci nakomandován také jistý pan Kauders. A jak se brzy ukázalo, nebylo nejen jeho, ale ani moje povolání k této práci žádná náhoda a milý Pánbůh byl tentokrát ve hře jen v pozadí...

Hodný pan Kauders

Pana Kauderse jsem dobře znal už z Prahy. Když mě jakožto Žida vyrazili z gymnázia, na němž jsem jako takový samozřejmě nesměl za Protektorátu Čechy a Morava studovat, hledal jsem nějaké učení, poněvadž jako učeďník jsem tehdy ještě pracovat směl. A táta pro mě našel, a to překvapivě brzo, učení v kožedělné dílně jakéhosi pana Motyčky v ulici Svatého Ducha, která byla vzadu za stejnojmenným kostelem na Starém Městě, nedaleko starobylé Staronové synagogy a kousek od Španělské synagogy v bývalém pražském Židovském Městě. Pan Motyčka mohl otevřít svoji dílnu vlastně teprve po německé okupaci, předtím byl zaměstnán kdesi v podobné dílně jako mistr. Tenkrát, ještě předtím než v Praze začalo vyhánění Židů, byla hlavně tahle část Prahy Židy přímo přeplněná. K těm tisícům, kteří tu žili už předtím, za první republiky, přišlo ještě dalších mnoho tisíc, kteří sem byli vyhnáni Němci

z obsazené části republiky, z oněch takzvaných Sudet, spolu s jejich českými obyvateli.

Kde je hodně Židů, tam se, jak známo, obvykle – mimo jiné – daří obchodu. Tak také tehdy v Praze, a to tím spíše, že v té době to se zásobováním obyvatelstva všemi možnými potřebami přestávalo klapat a různého zboží začínal být nedostatek a bylo povinně obhospodařováno. To se týkalo i kůže. Ohledně kůže byl pan Motyčka, ač Nežid, přímo mistrem v jejím opatrování. Tak se to alespoň na první pohled jevilo. Neboť jeho dílna v žádném ohledu nestrádala jejím nedostatkem a my, jeho zaměstnanci, jsme měli pořád co dělat. Zákazníky pana Motyčky byli pražští majitelé obchodů s koženým zbožím, kteří s ním skoro vždycky mohli uzavřít smlouvu o dodávce dámských kožených pásků a kabelek, a často dokonce museli o jejich dodávku téměř žebrot, ačkoliv pan Motyčka, odvolávaje se na nedostatek koží, požadoval za své výrobky přímo horentní ceny.

Vítaným, vždy s otevřenou náručí přijímaným a pravou kávou – tehdy již značně luxusní pochoutkou – hoštěným návštěvníkem pana Motyčky býval malý, kulatoučký a vždy dobře naladěný pán. Byl to pan Kauders. Byl to Žid a na svém kabátě nosil židovskou žlutou Davidovu hvězdu jako tehdy všichni Židé. Přicházel tak dvakrát třikrát za týden, přátelsky pozdravil nás pět zaměstnanců a pak zmizel vzhledu, v kanceláři pana Motyčky. Ti dva tam pokaždé zůstali v delším, srdečném a pro obě strany užitečném rozhovoru, jak se to vyjadřuje v diplomatické hantýrce. A když pan Kauders z kanceláře zase vylezl, sáhl občas do své tlusté aktovky a vykouzlil odtud různé pochoutky, třeba štangli salámu, flaštičku moselského nebo konzervu játrové paštiky, které nám věnoval jakožto uznání za naši snahu, jak s oblibou říkával. To v té době nebyly nijak levné dárky, o to víc, že potraviny byly k získání výhradně na potravinové

lístky. My, zaměstnanci pana Motyčky, jsme si těchto gest pana Kauderse i jeho samého pochopitelně velmi cenili. S gustem jsme snědli a vypili všechny ty dárky, a když on i pan Motyčka byli pryč, říkával náš mistr, pan Sidej, kterýžto utekl z Podkarpatské Rusi před Rudou armádou, svou, všechno jiné než perfektní češtinou:

„Mně bude někdo vykladať, že nas pan Kauders krmi kvuli svymu dobrymu srdcu, tomu přece patří celá tadle bouda a ty podarky nam dava jenom proto, abyzme držali hubu!“

V tom měl bezesporu pravdu.

Jednou, když pan Kauders zase seděl u pana Motyčky v jeho kanceláři, zavolal mě pan Motyčka dovnitř, ukázal na velký balík na svém psacím stole a pravil:

„Todleto doneseš do Karlína, Královská třída tolik a tolik, do druhého patra, do bytu tadydle pana Kauderse. Tady máš na elektriku. A ne abys tam byl dvě hodiny!“

Do ruky mi strčil pár korun. Pan Kauders přitom stál za panem Motyčkou a já si všiml, že se při tom usmívá, ale nějak jako rozpačitě, což jinak nebýval jeho způsob úsměvu. Tak jsem vzal ten balík, byl pořádně těžký a já zjistil, že jsou v něm značně velké kusy kůže. Ale kůže, jak již bylo řečeno, byla tenkrát přísně sledovaný artikl a ve mně okamžitě vzniklo podezření, že jsem se vlastně tímto způsobem ocitl ve kšeftu s kontrabandem. A moje podezření se ještě zvětšilo, když mi pan Kauders, kradmo a mohutně mrkaje, strčil do kapsy dvacetikorunu. Vzepřít se tomuto úkolu jsem se nemohl, koneckonců jsem byl jako pouhý učedník, a Žid k tomu, odkázán na dobrou vůli pana Motyčky a těch dvacet korun konečně tenkrát taky nebyla žádná prkotina. Tak jsem sebral ten balík a nastoupil na zadní plošinu posledního vozu tramvaje číslo devatenáct. Tam proto, že jako Žid s židovskou hvězdou na svém kabátu jsem směl používat pouze poslední plošinu pražské

tramvaje. A tak jsem jel do Karlína, sledován podezřívavými pohledy některých cestujících. Nemohu říci, že bych se při tom byl cítil nějak moc dobře, neboť kdyby byl některý z nich gestapák, tak mohlo toto malé dobrodružství skončit taky třeba v Pečkárně, což bylo hlavní sídlo pražského gestapa, a těchto mých řádek by nebylo.

Doraziv před dveře bytu pana Kauderse a s ulehčením, že tato má mise tak šťastně skončila, zazvonil jsem a čekal, až mi paní Kaudersová – nebo někdo jiný – otevře. Ale za dveřmi se ozval mužský hlas, který pravil němec-ky: „To bude on!“

Zároveň se dveře otevřely a přede mnou stál, ó hrůzo, obrovský – tak mi alespoň připadal – esesák v uniformě, ale v domácích papučích. Já myslel, že mě trefí šlak! Ale místo aby mě na místě zatknul, což bylo ostatně jeho povinností, protože moji hvězdu na kabátě nešlo přehlédnout a kontraband v mém podpaží taky ne, tak se na mě tento příšerný esesák přátelsky usmál a zval mě dovnitř laskavým hlasem, a to česky.

„Jen pojdte, pojdte, pane, pane – jaké je, prosím, vaše ctěné jméno?“

„Bo – Bo – Bondy,“ vykoktal jsem vyděšeně.

„Ach ano, milý pane Bondy, posadte se, prosím, mohu vám nabídnout trochu kávy nebo čaje, dnes je venku dost zima, že ano?“

V tom salonu, kam mě zavedl, byla taky nějaká mladá blondýna, kterou jsem, zcela zmaten, zahlédl jen koutkem oka.

„Ne, ne, děkuju mockrát, já zase musím honem zpátky,“ vypravil jsem ze sebe, položil balík s tím kontrabandem a couval ke dveřím.

„Tak vezměte zavděk alespoň tímhle a na shledanou!“ řekl a strčil mi do ruky padesátikorunu. Když jsem šel ze schodů, ještě jsem se třásl po celém těle.

Oba pánové, pan Kauders i pan Motyčka, na mě ještě čekali, když jsem se vrátil.

„Tak co,“ ptali se, „jaký to bylo? Nic hroznýho, že ne?“

Teprve mnohem později se mi rozbřeslo, jak vykoumaný tah si ti dva vymysleli. Neboť já jsem zcela jistě byl tím nejjistějším poslíčkem kontrabandu v celé Praze. Protože, kdo z pražského gestapa, o české policii nemluvě, by v této strašlivé době, kdy v Protektorátu Čechy a Morava byly zatýkání a popravy českých odbojářů nebo taky šmelinářů a různých šibrů na denním pořádku, podezřívál kluka s židovskou hvězdou na prsou, že v tom balíku, který nese, je něco, co se nesmí? Byl jsem tedy, když už jsem se jednou tak báječně osvědčil jako nenápadný pašerák, od té doby ještě mnohokrát zneužit k takovým a podobným službám. Mně to bylo docela vhod, protože počáteční strach jsem časem ztratil, na přívětivého esesáka v Karlíně jsem si zvykl, a hlavně, mohl jsem vždycky počítat s tím, že dostanu pořádnou diškreci, s kteroužto jsem věděl co počít, neboť Zuzka Blechová z Moravské Ostravy byla nejmilejší a nejhezčí dívka, jakou jsem znal. Ale v jednom jsem měl přitom zcela jasno: že tenhle pan Kauders musel mít, jak se zdálo, velice dobré všeobecné známosti, když si tohle všechno mohl dovolit!

Měl je zřejmě taky v Terezíně, neboť jak se ukázalo, on to byl, kdo mě vyreklamoval k lehčí práci, k tomu řezání kolejových pražců na stavbě železniční přípojky, když zjistil, že jsem s ním ve stejném komandu. A nejenom to, měl taky vždycky dost jídla i kouření a vůči mně nikdy nelakotil. A tak jsme spolu pracovali na řezání pražců, já je řezal na cirkulárce, on posedával na pražcích a čudil, sem tam přinesl novou kládu, když jsem dořezal, v danou hodinu jsme se spolu usadili na pražcích a jedli jeho chleba s máslem – to byla naprostá pochoutka v hladovějícím Terezíně. Povídali jsme si a on mi tu a tam dal jednu ze svých

cigaret a ty měly v Terezíně cenu zlata. Tak nám společně poměrně příjemně utíkal čas, dá-li se to tak, vzhledem k té hrůze, jež nás obklopovala, vůbec nazvat.

Barnabáš

Je mi dnes nepochopitelné, jak bylo možné, že jsem, spolu s mnoha jinými, večer měl ještě sílu a chuť k něčemu jinému než ke spaní. Ale když je člověk ještě kluk, jako jsem já tehdy byl, má, jak známo, obojího vždycky dost. V Terezíně kvetla večer po práci až do policejní hodiny, to jest do devíti a pak o nedělích, kdy se nepracovalo, kultura. Byl tam pěvecký sbor, hrálo se tam divadlo, byly tam komorní koncerty a kreslilo se a malovalo. Dokonce opery se tam uváděly, sice ne na jevišti, protože tam nebylo divadlo, ale přece jen se aspoň zpívaly. Člověk se musí ptát, jak to bylo možné. Buď nad tím esesáci zavírali oči, nebo to možná dokonce vítali jako důkaz, jak svobodně a lidsky to v ghettu chodí. Německým Židům, které zčásti také posílali do Terezína, dokonce namluvili, že jejich cílem bude „Theresienbad“, lázně Terezín! Čili záleželo jim na tom nabulíkovat to nejen svým Židům, nýbrž také celému světu.

Kulturní pořady byly obyvateli Terezína, přestože tu vládl hlad, zima a smrt, horlivě navštěvovány, takže snad vždycky na nich bylo plno. Také čeští četníci se tam občas vyskytovali, aby si trochu zpestřili svou nudnou službu. A to, co tam mohli vidět a slyšet, bylo všechno jiné než amatérství, vždyť tam byli židovští umělci skoro z celé Evropy a ti nepatřili zrovna mezi nejhorší.

Ale o „Barnabáši“ nevěděli ani esesáci, ani čeští četníci

zcela určitě nic. „Barnabáš“ bylo totiž něco jako bar, zřízený v jednom z kasemat mnohých bašt pevnosti Terezín, kde se scházela mládež a chovala se tak, jako by jí vůbec nešlo o krk. Po nás potopa, bylo naše heslo, a my se tam snažili utrhnout si přece jenom ještě kousek ze života. Jméno „Barnabáš“ byla zkratka označení „Bar na baště“. Sice se tady taky občas něco vypilo, když se to nějak dalo zorganizovat, ale vlastní senzace pro nás byla v tom, že se tu hrál jazz. Jazz, to byla muzika, která u nás začínala bavit mládež už po první světové válce, ve třicátých letech, ale která ji nadchla hlavně za protektorátu a strhla ji do svých tenat. Jazz byl daleko víc než jenom nový druh hudby. Byl to výraz optimismu, nového pojetí života, postoje k němu a později, za německé okupace, také součást odporu vůči Němcům.

Moji lásku k jazzu probudil můj kamarád z obecné školy a později z gymnázia Míla Klein. Bydlel ve fajnové části Vinohrad v krásné vile, nepřiliš vzdálené od místa, kde jsme bydleli my, ovšem daleko méně fajnově. Jeho otec byl bohatý architekt. V suterénu té vily měl Milanův starší bratr Franta velký pokoj zařízený s vybraným vkusem, v němž se oddával, ve stylu anglického džentlmena, svým vášním, zejména mladým dívkám, veselým a potom divoce končícím mejdanům, ginu a whisky, kouření dýmky s jemně voňavým tabákem značky Capsten a – jazzu. Kromě toho byl v jeho pokoji také elektrický gramofon a ve dvou velikánských skříních ve zdi stovky desek: Louis Armstrong, Cab Calloway, Count Basie, Bob Crosby, Duke Ellington, Django Reinhardt a Stéphane Grappelli, Benny Goodman, Jimmie Lunceford a mnoho dalších. Odpoledne nebýval Franta nikdy doma a to jsme si směli, Míla a já, všechny ty nesčíslné desky přehrávat, což jsme činívali v hojné míře. Dodnes umím mnoho z nich z paměti spolu se všemi improvizacemi svých miláčků a na kraji stolu

dovedu pomocí dvou tužek nebo vidličky a nože zopakovat bubnová sóla Genea Krupy.

Kleinovi byli Židi, a tak také skončili v Terezíně. Milana tam dali do jakéhosi venkovního komanda a tam ho prý spolu s několika dalšími chytili při pokusu o útěk. Všechny je pak vrátili do Terezína a strčili je do jakési šatlavy v kasárnách. Dozvěděl jsem se o tom a šel jsem se tam podívat a oni ho, smrtelně bledého, zrovna odtamtud odváděli esesáci. Zavolal jsem na něj: „Ahoj, Mílo!“

Obrátil ke mně svou dohola ostříhanou hlavu, kývl na mě a trošinku se usmál. Potom je všechny, jak se později proslýchlo, odvedli do Malé pevnosti v Terezíně a tam je popravili.

V „Barnabáši“, v baru v terezínské baště, jsme jenom pokračovali v tom, čím jsme už předtím, ještě když jsme byli na svobodě, žili. Totiž jazzem, a to ne ledasjakým, protože vedoucím malé kapely, říkali si Ghetto Swingers, která v „Barnabáši“ hrála, byl Fricek Weiss, báječný skladatel a trumpetista, který, než musel do Terezína, v Praze spolupracoval jako komponista a trumpetista s nejlepšími českými jazzmany.⁵ Byl mimo jiné skvělým interpretem amerického jazzu, co nás, tehdejší kluky a holky, strhávalo k nadšení. Mě tehdy všechno táhlo k jazzu a pokoušel jsem se o něj už v Praze na houslích, na které jsem hrál už od dětství. Mým idolem byl samozřejmě Stéphane Grappelli, největší jazzový houslista všech dob, onen pán, který spolu s cikánským kytaristou Djangem Reinhardtem založil slavný Hot Club of France a nahrál s ním spousty desek, které jsme znali s Mílou Kleinem snad všechny. Ale v Terezíně jsem jednak neměl housle a zadruhé, moje umění zdaleka nestačilo k tomu, abych s nějakou kapelou mohl hrát. Ale moje nadšení pro jazz mě přemáhalo do té míry, že jsem zkrátka nemohl jenom poslouchat, a tak jsem začal zpívat.

Zpíval jsem dobře už jako dítě ve školním sboru a později v chlapeckém, s nímž jsme vystupovali.

*O sanctissima, o piissima
dulcis virgo Maria!
Mater amata, intemerata,
ora, ora pro nobis.*⁶

To jsme zpívali, mimo jiné, často v mnohých pražských kostelích. Ten sbor řídil pan Petr, jeden z profesorů našeho gymnázia, zapálený muzikant, který neučil zpěv, ale něco docela jiného. Byl to zapálený komunista, který se k tomu taky hrdě hlásil, ale to mu ani v nejmenším nebránilo s námi vystupovat po kostelích. Já jsem jako kluk zpíval moc hezky a čistě, takže jsem byl často pověřován, abych zpíval sóla. Jednou hledali v Národním divadle chlapce a pozvali mě k předzpívání k Václavu Talichovi. Tomu se můj hlas líbil natolik, že mně chtěl svěřit roli Frantíka v *Lišce Bystroušce* od Janáčka. Jenomže pravděpodobně oprávněné pochyby pana režiséra zhatily moji „operní kariéru“. Báł se, že bych mohl vzhledem ke své nezkušenosti trémou selhat, a tak tu roli pak dali nějaké mladé zpěvačce ze sboru.

V ghettu jsem se dal dohromady s jedním taky zaníceným a dobrým jazzmanem Fredym Mautnerem a založili jsme spolu duo. Celé týdny jsme denně večer zkoušeli několik šlágrů, až nám to šlo natolik, že jsme mohli vystupovat. „Barnabáš“, osvětlený šerým svitem svíček, byl plný, vza-du seděla moje milovaná Zuzka Blechová a já jsem zpíval s Fredym z plného srdce pro ni a jen pro ni:

*Down by the old mill stream
where I first met you (...)
You were sixteen,*

*my village queen,
down by the old mill stream.*⁷

Brzy nato odešla Zuzka Blechová, moje veliká pubertální láska, s celou svou rodinou transportem na východ. Už jsem ji nikdy v životě nespatřil, stejně jako svého partnera ve zpěvu Fredyho Mautnera.

Prodaná nevěsta

V té době zakládal v ghettu skladatel a dirigent Rafael Schächter,⁸ říkali jsme mu Rafík, pěvecký sbor a brzy našel dostatek zpěváků a zpěvaček, aby s nimi zvládnul i velké a náročné hudební úkoly. Já u toho byl samozřejmě taky a zpíval jsem mezi tenory. Brněnský skladatel, Janáčkův žák Pavel Haas,⁹ bratr známého českého a později amerického herce Huga Haase, zpracoval pro náš sbor české a moravské lidové písně a capella, které slavily velké úspěchy na koncertech v tělocvičně bývalé terezínské školy:

*V mikulášskej kumpanii
leží Jano porúbany,
leží, leží z růže kvet,
bude plakat celý svet,
bude plakat celý svet...*

To byla jedna z nich. Pavel Haas byl upoután na invalidní vozík, a tak šel, tenhle báječný muzikant, v Osvětimi rovnou do plynu.

Rafík Schächter se jednou rozhodl, že s námi nastuduje operu, a to *Prodanou nevěstu* Bedřicha Smetany. Bylo tu

dost zpěváků a zpěvaček z celé Evropy, kteří mohli převzít sólové party, takže bylo možno dokonce zajistit i druhé obsazení, když někdo z nich byl zařazen do transportu na východ a tam zavražděn – což jsme ovšem v té době ještě nevěděli nebo vědět nechtěli. Orchester neměl – muzikantů by tu sice bývalo dost, ale nástrojů bylo málo –, a tak ho Rafík nahradil celý sám u klavíru. Hrál a přitom dirigoval. Zkoušeli jsme několik týdnů po večerech, až jsme konečně mohli uspořádat slavnostní premiéru. Sólisti stáli vepředu na praktikáblech, za nimi my, smíšený sbor, a dole pod praktikábly Rafík. V přeplněné tělocvičně seděli v první řadě diváků starší ghetta a čeští četníci v čele s jejich velitelem generálem Janouškem, za nimi namačkané, zčásti sedící a zčásti stojící publikum. Hlavní roli Mařenky zpívala sopranistka berlínské opery. Česky neuměla sice ani slovo, ale naučila se celý part a zpívala ho bez partesů česky bez jakéhokoliv přízvuku. To se ale bohužel nedalo říct o kantorovi z podkarpatoruské synagogy, který zpíval Vaška. Ten sice neměl s češtinou žádné větší problémy, jenomže naprosto nebyl schopen vyslovit onu českou dvouhlásku „ch“, kterou vyslovoval tak, jak byl ve své mateřštině, totiž v jidiš, zvyklý. Čili se místo ní z jeho hrdla ozývalo jen jakési chrčení, ale zato pečlivě protahované, zvláště když došlo na jeho dvojzpěv s Mařenkou, v němž mu Mařenka vyčítá, že nechá láskou umřít onu nevěstu, kterou mu místo sebe dohazuje, a on se brání, že ne, že ji umřít

*...nenenenenenechám,
nenechám, nenechám,
nenechám, nenechám.*

Takže Vašek spíš připomínal syna nějakého podkarpatoruského židovského krčmáře než synáčka jihočeského

statkáře. Jeho tenor byl ale tak báječný, že nikdy nikomu jeho ne zcela čistá česká výslovnost nevadila. Úspěch byl obrovský a *Prodaná nevěsta* musela být opakována znovu a znovu. Později, to už jsem já byl dávno v Osvětimi, pak Rafík v Terezíně uvedl Verdiho *Rekviem*. Potom taky on odešel onou strašlivou cestou všech Židů v té době.

Benzin, který nepomohl

Představení *Prodané nevěsty* sice pokračovala, ale beze mě. Zažil a vychutnal jsem jich snad jenom pět nebo šest, protože potom jsme, tatínek, maminka a já, dostali předvolání do transportu. Neměli jsme ani ponětí, kam nás ten transport měl dopravit. Říkalo se, že spolu s ostatními evropskými Židy najdeme nějaký nový domov kdesi na východě, ale podle našich dosavadních zkušeností s Němci jsme si říkali, že to asi tak docela nebude. Abychom se z toho transportu zachránili, rozhodl se tatínek, že bude předstírat, že je těžce nemocný.

Když totiž někdo z rodiny, která byla určena do transportu, onemocněl tak, že nebyl schopen převozu, tak mohla ve výjimečných případech zůstat celá rodina v Terezíně, než přišla další pozvánka. Odklad transportu znamenal naději, protože mezitím se mohlo stát moc věcí, mohly se třeba transportní dokumenty ocitnout v jiném šupletí, nebo se mohly dokonce ztratit docela, nebo mohli Spojenci rozbombardovat železniční tratě, atd., atd. Takový odklad k tomu každopádně poskytoval příležitost. Proč Němci s některými jednali tak ohleduplně, to zůstane asi navěky jedním z jejich tajemství. Jejich jednání ovšem bylo také možné považovat za nordickou lest, germánské rase prý vrozenou.

Pro něco podobného, jako je nordická lest, jenomže na židovský způsob, se tedy rozhodl také můj tatínek.

Těžké onemocnění bylo možno simulovat nejrůznějšími způsoby. Samozřejmě, že každý lékař byl schopen tyto úskoky lehce rozpoznat, až na ty případy, kdy simulace byla předváděna tak dobře, že už to nebyla žádná simulace, ale skutečně těžká choroba. A právě k tomu se rozhodl můj tatínek. Tajnými cestičkami byl podplacen jakýsi fušer, který pracoval v nemocnici jako pomocný ošetřovatel. Přišel tajně v noci přede dnem, kdy jsme měli nastoupit do transportu, a ve sklepe kasáren vstříknul tatínkovi do bérkové žíly těsně pod kotníkem, tak aby vpich nebyl moc vidět, plnou injekční stříkačku benzínu. Ujistil nás, že injekce benzínu je zaručený prostředek, který na několik dní způsobuje vysokou horečku a vypadá to jako těžká nemoc. Jenomže u mého tatínka se tato naděje ukázala jako planá. Dostal sice třesavku, ale když doktor, kterého jsme ihned zavolali, přišel, bylo po všem a tu nízkou teplotu, která přece jenom přetrvala, odmítl uznat jako důvod pro odklad transportu.

Takže jsme museli hned druhý den ráno, spolu s asi dvěma tisíci ostatních, nastoupit cestu do nejisté budoucnosti. Železniční přípojka do Terezína ještě nebyla hotová, takže jsme se museli táhnout pěšky, za doprovodu českých četníků, na bohušovické nádraží. Hmoždili jsme se s našimi zavazadly, jedním větším kufrem, který nesl tatínek, a se dvěma ruksaky, jeden jsem nesl já a druhý maminka, které obsahovaly veškerý náš majetek. Potili jsme se v našich zimnicích, ačkoliv bylo dost zima. A v Bohušovicích jsme pak nastoupili do vlaku, který už tam stál připraven. Byl sestaven ze starých německých vagonů, jejichž kupé měla na obou stranách dveře. Takže jsme měli alespoň pěkný výhled. A pak se to rozjelo vstříc našemu, pro nás neznámému, naproti tomu ale Němcům velmi dobře známému, cíli...

Kaluže a reflektory

Únor 1943

Bylo pozdní odpoledne a začínalo se stmívat, když jsme opouštěli bohušovické nádraží.¹⁰ V kupé nesvítilo světlo, zvenku dovnitř nezabloudil také žádný paprsek, protože na nádražích, v městečkách i vesnicích bylo zatemnění, a tak se nám vlastně nabízela vhodná příležitost dát si šlofíka. Ale na to nikdo ani nepomyslel. V kupé s námi byli nějací starší manželé z jakési vesnice u Plzně s neprovdanou dcerou, starou pannou, a nějací mladí manželé z Prahy. Pořád jsme jenom přemítali, co nás asi čeká, co s námi Němci zamýšlejí. Převládal názor, že nás tam, kam nás osud v podobě Němců vede, čeká možná velmi skromný, možná dokonce těžký, ale nakonec snad přece jen jakž takž snesitelný život. Říkali jsme si, že to už přece nemůže moc dlouho trvat, protože Němci přece musí tuhle válku brzo prohrát. A já jsem si, jako ostatně skoro pořád, i tady dělal legraci a prohlašoval to, co jsem našim, když nás obsadili Němci a když jim nebylo zrovna do smíchu, z legrace vždycky říkal už v Praze:

„Počkejte, až bude konec války, potom dostane každé pražské Žid jako odškodnění jeden zámek v Prusku!“

„Já žádnej zámek v Prusku nepotřebuju,“ smála se tehdy, když jsme ještě byli doma v Praze, maminka, „ale takhle třetí pokoj, ten by se nám docela dobře hodil!“

Tady, v temnu kupé, jsem slyšel, že se tomuhle mému vtipu krátce zasmáli jenom dva naši staří spolucestující. A pak jsem slyšel, jak maminka jenom řekla: „Já bych ti přála, aby tě ty tvoje vtipy nepřešly!“

Tak pomalu ubíhala noc, v níž náš vlak jednu chvíli pomalu popojížděl a za chvíli zase zůstával stát. Každopádně jsme měli pocit, že to nepokračuje nijak moc rychle.

Konečně začalo svítat a my jsme poznávali, že jsme asi někde ve Slezsku, protože jména vesnic a měst, která jsme míjeli, nám připadala slezská. A pak to začalo jít kupředu zvlášť pomalu. Tam, kde jsme zůstávali stát, nás předjížděly vlaky, často plné vojáků, a tam, kde jsme se zastavovali déle, vylezly stráže, které nás provázely, na železniční násep a hlídkovaly kolem našeho vlaku, aby nás přešla chuť utíkat a aby nás ani nenapadlo otevírat okna, protože to bylo co nej přísněji zakázáno. Byla to pěkně nudná a taky dost namáhavá cesta, ale jinak se o nás nikdo nestaral a vše probíhalo vcelku pokojně, takže jsme se cítili utvrzeni v domnění, že nás snad čeká docela snesitelná budoucnost. Pomalu nás přešla i chuť si něco povídat a nakonec jsme upadli do tupé dřímoty.

Najednou jsem se probudil, protože zvenku pronikaly do našeho kupé hlasy. Přímo před námi byla velká tabule s nápisem „Oppeln“.¹¹ Vzpomněl jsem si, že jsem tohle jméno, asi kdysi v hodině zeměpisu, už slyšel a že to asi bude nějaké velké průmyslové město. Tady se náš vlak zastavil. To byla výjimka, protože doposud nezůstával nikdy stát v nějaké stanici, ale vždycky jen mimo ně. Naši hlídači zase vystoupili a my se dohadovali, jestli už to náhodou není cíl naší cesty, a koukali jsme se zvědavě oknem, jak to tam venku vypadá. Ale nebylo tam nic zajímavého, obyčejné nádraží. Postávali tam lidé, mezi nimi hodně vojáků a oficírů, někteří na nás koukali, většina se o nás nestarala a my jsme si připadali, protože jsme nesměli ven protáhnout si kostru, jako dobytek, který vezou na porážku. Ono tomu tak skutečně bylo, jenže my to nevěděli. Možná že někteří z těch lidí na nástupišti ano.

Za nějakou hodinku dvě se vlak zase rozjel. Chvillemi jsme se pokoušeli spát, jedli maminčiny keksy, vyměňovali je s našimi spolucestujícími za ty jejich, pili čaj z naší termosky, ale jen trošku, protože jsme s sebou nic jiného

k pití neměli a že by nám dali něco k pití zvenku, to bylo zřejmě vyloučeno. A když jsme vypili ten čaj do poslední kapičky, tak jsme radši přestali jíst keksy, abychom nedostali ještě větší žízeň, než jakou jsme už měli. A pak se jelo kolem dalších měst, Gleiwitz, Hindenburg, Kattowitz a všude stejný obrázek: lidé se zavazadly, vojáci, oficíři, zvědavé a pak lhostejné pohledy, když za zavřenými okny uviděli naše židovské hvězdy. Někdy se nám i smáli, přičemž ale možná tak úplně nevěděli, co činí. Pak zase přišla noc, a když jsem, vyčerpán tou dlouhou a nudnou cestou, usnul, probudilo mě prudké cuknutí vlaku, který se najednou zastavil.

Venku za okny bylo oslnivé světlo. Spousty reflektorů svítily shůry přímo na nás a v jejich světle bylo vidět plno velikých louží a provazce prudkého deště. Jinak tam bylo ticho, strašidelné ticho. Ale to trvalo jenom chvíli a už jsme směrem od posledních vagonů uslyšeli hlasy a pokřik, který se přibližoval, a najednou tu byla nákladní auta a vojáci v dlouhých pláštích s kapucemi, s holemi v rukou a se psy na šňůře bušili svými holemi na dveře vagonů, otevírali je a řvali:

„Los, schnell los, raus, aber dalli, dalli! Alles drin lassen und raus!“*

Vyklopýtali jsme ven, oslnění světly reflektorů. Teprve venku jsem pochopil, že to nebyli žádní vojáci, ale esesáci. Kolem nás štěkali psi a esesáci neustále řvali. Kdesi v temnotách padl výstřel a esesáci se psy nás všechny začali hnát jedním směrem jako ovce. Když se ta honba zastavila, zahnali všechny ženy na jednu a muže na druhou stranu. Taký naši maminku ode mě a od tatínka oddělili. Uprostřed toho pekla jsem ji najednou uviděl v záblesku světla. S několika jinými ženami ji cpali na nákladní auto,

* „Koukejte, ať jste venku, ale honem, honem! Všechno nechat uvnitř a ven!“

které už bylo úplně plné. Když ji tam vyzdvihli, zabouchli za ní postranici. Stála hned za ní a zírala vyděšeně do tmy ve směru, kde jsme stáli s tatínkem. Pak se to přeplněné nákladní auto, na němž stála, rozkývalo a zmizelo za rouškou deště a světel reflektorů. V té chvíli jsem ještě nevěděl, že to bylo naposledy, co jsem ji spatřil.

Moje milá maminka

Moje milá maminka! Byla tak samozřejmou součástí mého života, že jsem ji ve všedním životě snad ani pořádně nevnímal. Na rozdíl od tatínka – ten nebyl pořád doma, poněvadž byl obchodní cestující, jezdil celý týden někde po Čechách a přijížděl domů až koncem týdne. Vracíval se obvykle v pátek, a když přišel domů, docházelo k vyúčtování mých činů za celý ten týden; a tak jsem byl buď pochválen, anebo když jsem spáchal nějakou lotrovinu, což se nestávalo tak zřídka, tak mi napráskal. Takže táta pro mě představoval vzácnost, která byla ještě zvyšována tím, že s ním byla legrace a že se mnou často v neděli dopoledne chodil do biografu, jak se tenkrát říkalo kinu, zatímco maminka doma chystala nedělní pečení. Kdežto maminka, ta byla doma pořád, ve dne v noci, stejně jako jídlo, které na mě denně čekalo, když jsem se vracel domů ze školy, jako zaštopované ponožky a čisté, čerstvě vyžehlené prádlo, jako jádrovým mýdlem vonící čerstvě vydrhnutá dřevěná podlaha naší kuchyně, kde se odehrával veškerý náš rodinný život.

Původně jsme bydleli v jednopokojovém bytě v přízemí starého baráku v Budečské ulici na Královských Vinohradech, jak se tenkrát Vinohrady oficiálně jmenovaly, protože

je založil blahé paměti král český a císař svatě říše římské národa německého, Lucemburk Karel IV. Bylo to tam pro nás čtyři hodně těsné, rodiče spali v jediném pokoji a já se sestrou jsme se museli spokojit s kuchyní; sestra spala na rozkládací posteli a já, tehdy ještě klouček, na otomanu. To se změnilo, když táta postoupil na platové stupnici o stupínek výš. Přestěhovali jsme se pak v témže domě o dvě poschodí výše, takže já jsem směl spát v kuchyni sám na otomanu a sestra si přestěhovala svou postel do jednoho ze dvou pokojů.

Tam taky později přibyl příšerně rozladěný klavír, na který se měla, podle tatínkova rozhodnutí, učit sestra, kdežto mně bylo přisouzeno učit se na housle. Nedalo se tvrdit, že by náš otec byl vysloveně hudební fanda, neboť když se z rádia ozvaly ty „ámoly a cvámoly“, jak nazýval tvorbu různých Beethovenů a Mozartů, přeladil to okamžitě na nějaký jiný vysílač, odkud se ozývala jeho uším příjemnější muzika, například od Strausse, Lehára nebo třeba od Rudolfa Piskáčka. Ale jinak považoval znalost hry na nějaký nástroj za součást všeobecného vzdělání a nám oběma to chtěl umožnit. Tak nás tedy posílal učit se na klavír a na housle a samozřejmě taky do školy na gymnázium. Sestra ho dost zklamala, protože nezvládla ani to studium, ani hru na klavír. Na ten nedovedla vybrnkat ani tehdejší šlágry, které jinak ráda, byť falešně, zpívala. Na rozdíl od ní jsem se já na housle naučil docela obstojně, a ani studium na reálném gymnáziu mně nedělalo žádné potíže až do kvarty, tam už to bylo horší, protože pro mě bylo všechno jiné důležitější než učení, což ovšem u čtrnáctiletých výrostků nebývá velkou vzácností.

Měl jsem vždycky spoustu důležitějších věcí na práci než zůstat alespoň chvilku doma u maminky, když už tam nemohl denně být otec. Mě prostě všechno neodolatelně táhlo ven, kde na mě přece čekali moji kamarádi! Sestra byla o devět